

Chernivtsi National University. The appropriateness of choosing methods in the process of physical education is considered not only in terms of the content of educational material but also taking into account the requirements of the future profession. Using one of such classifications of university specialties (by L. Pylypey), grouped by similar requirements for actions, qualities, and abilities of a specialist. The combination of 6 groups of university specialties based on the analysis of professional requirements specific to each specialty is justified. The general idea was to use methods of theoretical and methodological training by physical education department lecturers that would contribute not only to the formation of knowledge but also to the development of qualities characteristic and professionally significant for specialists of various groups of specialties.

Key words: *exercises, innovations, methods, students, physical education, physical qualities, fitness.*

УДК 355.1

Сергій Денежніков

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0003-3289-8399

Малік Усманов

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-3660-3474

Андрій Мельніков

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0001-6039-1021

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/023-042

ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ РЕАБІЛІТАЦІЄЮ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДПСУ ПО ЗАКІНЧЕННЮ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена розгляду питання змісту сучасних технологій управління реабілітацією постраждалих військовослужбовців ДПСУ, які брали участь у бойових сутичках. Ця проблема набуває великого значення і потребує уваги та особливого ставлення до неї фахівців-професіоналів, від яких залежатиме успішність як самої діяльності, так і подальшої реабілітації. Приділено увагу вивченню аспектів психолого-акмеологічної реабілітації, а також тим сторонам питання, які потребують додаткового вивчення та конкретизації. Розглянуто питання зміни Я-концепції у військовослужбовців ДПСУ, які брали участь у бойових діях. У результаті розгляду різних аспектів психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ зроблено висновок про важливість цього виду реабілітації щодо відновлення особистісних ресурсів та включеності індивіда до суспільних відносин.

Ключові слова: *реабілітація, управління, військовослужбовець, Державна прикордонна Служба України, акмеологія, психологічна підтримка, соціальний захист ветеранів.*

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення рф на територію України надважливим та надзвичайно необхідним компонентом реформ у нашій країні виступає радикальне

реформування Збройних Сил нашої держави. Пріоритетним напрямом військової реформи виступає перехід до створення професійної армії. На тлі широкомасштабного скорочення армії в ході бойових дій особливо різкими та болючими виглядають звільнення в запас, через поранення, каліцтво, вихід у відставку, на пенсію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці характеризується впливом на психіку воїна, захисника України, стрес-факторів підвищеної інтенсивності. Тривалість їх впливу, а також психотравмуючий характер можуть сприяти виникненню таких змін у психічній діяльності військовослужбовця, які знижують ефективність його життєдіяльності вже в мирних умовах. Особливе місце слід віддати представникам Державної прикордонної служби України, які поряд з тим, що постійно знаходяться у стані підвищеної стресогенності, першими відбивають атаки ворога під час прориву державного кордону.

Актуальність досліджуваної проблеми пов'язана з: низьким рівнем можливостей психологічної адаптації військовослужбовців ДПСУ до нових умов соціального середовища; задоволеності новим соціальним та службово-професійним статусом; гострою необхідністю для багатьох категорій військовослужбовців ДПСУ соціально-психологічного захисту та психологічної реабілітації; недостатньою розробленістю теоретичних та практичних проблем психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, які брали участь у бойових діях та звільняються у запас; відсутністю необхідного комплексу соціальних, економічних, організаційних та юридичних факторів психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ; несприятливим соціально-психологічним кліматом, що оточує військовослужбовця ДПСУ, включаючи взаємини у військовому, а потім і в трудовому колективі, взаємини з сусідами, друзями, родичами та відсутністю науково обґрунтованих та апробованих рекомендацій щодо реабілітації військовослужбовців ДПСУ у посттравматичних стресових станах.

Мета статті – розгляд сучасних технологій управління реабілітацією постраждалих військовослужбовців ДПСУ по закінченню військових дій.

Методи та методологія. Теоретичною основою статті виступають дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених про психологічні та соціально-психологічні наслідки впливу стресів на людину, про соціально-психічну реабілітацію та адаптацію.

Теоретична концепція психологічної реабілітації спирається на уявлення про реабілітацію військовослужбовців ДПСУ як розбудову системи відносин особистості, висновки про те, що реабілітація - це система різних заходів, спрямованих на запобігання розвитку патологічних процесів, що призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, а також на раннє та ефективне повернення людини до суспільства, до суспільно корисної праці.

Методи дослідження включали контент-аналіз наукових праць та документів; моніторинг за трьома блоками: соціальна захищеність, професійне здоров'я, посттравматичний стресовий синдром; стандартизоване інтерв'ю; експертне опитування; включене спостереження.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема вивчення технологій реабілітації військовослужбовців ДПСУ по закінченню військових дій займає чинне місце в полі наукових розвідок українських і зарубіжних дослідників.

Основні засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців та їх психологічна реабілітація після виконання бойових завдань виступають предметом наукових розвідок О. Колесніченко (Колесніченко, 2018; Колесніченко, 2021). Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни в Україні, їх патоморфоз виступають об'єктом наукового аналізу В. Цимбалюк (Цимбалюк, 2021) та Б. Михайлов (Михайлов, 2019). Проблемі соціально психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ із районів військових конфліктів та її комплексної психофізіологічної реабілітації присвячено ряд робіт В. Лескова (Лесков, 2021) та В. Букаєва (Букаєв, 2018). Досить значні здобутки в області системи соціально-психологічного супроводу військовослужбовців в умовах трансформаційних змін соціуму, їх дезадаптивних станів та їх корекції належать Р. Шевченко (Шевченко, 2019), В. Осьодло (Осьодло, 2020) та П. Козира (Клозира, 2017). Стрес-асоційовані розлади здоров'я умовах збройного конфлікту, охорона психічного здоров'я в умовах війни та медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців ДПСУ на регіональному рівні є предметом наукових розвідок І. Гайда (Гайда, 2018), В. Гічун (Гічун, 2019) та А. Кіма (Кім, 2020).

Виклад основного матеріалу. У сучасному соціально-психологічному розумінні термін «реабілітація військовослужбовців»

сприймається як комплекс заходів, вкладених у відновлення (чи компенсацію) порушених функцій організму. У рамках цього поняття розрізняють психологічну, професійну та соціальну реабілітацію. Водночас ми погоджуємося, що поняття «соціально-психологічна реабілітація» є більш вузьким поняттям, ніж поняття «соціальна реабілітація», бо «соціальне» включає всі види культурної, трудової, економічної та іншої діяльності.

Слід відзначити, що до найважливіших складових соціальної реабілітації відносять відновлення престижу військовослужбовця ДПСУ, у своїй сфері проблеми психологічної реабілітації мають вирішуватися як на державному й на регіональному рівні, так і на місцевому.

Необхідне розуміння комплексного підходу до соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ як напряму соціальної політики, пов'язаної з відновленням духовного, економічного, культурного, психологічного потенціалу, фізичного здоров'я, реінтеграції військовослужбовців ДПСУ у соціальну життєдіяльність, втрачені внаслідок перебування у зоні бойових дій, що придбаває надвичайної актуальності на тлі російської агресії проти України (Шевченко, 2019, с. 16).

Процес психологічної реабілітації слід розглядати як процес, який включає: діагностику наслідків психотравматичних факторів; комплекс психотерапевтичних впливів; мінімізацію відстрочених психотравматичних реакцій; соціально-психологічну адаптацію військовослужбовця ДПСУ до нового середовища.

При діагностиці посттравматичних стресових реакцій необхідно враховувати, що для учасників бойових дій головним фактором появи соціально-психологічних проблем є їхня бойова активність. І ці проблеми тим глибші, чим довше він (військовослужбовець) перебував у бойових діях (поєднання факторів загрози життю і випадків свідчень жахливих картин смерті).

Наступним напрямом у діяльності психологів-акмеологів, психотерапевтів та соціальних педагогів є вивчення впливу соціально-психологічних умов післявоєнної адаптації військовослужбовців ДПСУ, житлових умов, матеріальної забезпеченості, сімейного стану, відносин післявоєнного оточення тощо.

Заключним етапом психотерапевтичної діагностики є вивчення досвіду ветерана ДПСУ, що спричинив психічні травми за допомогою розгорнутих клінічних інтерв'ю, а також вивчення актуальних

психічних реакцій на психотравмуючі впливи, що були в минулому (Михойлов, 2019, с. 164).

Відомо, що необхідність психологічної реабілітації учасників бойових дій ніким не заперечується. Ми хочемо показати, що не менш важливою складовою є психологічна реабілітація і тих кадрових військових ДПСУ, які безпосередньо не брали участі у війнах та військових конфліктах. Сама військова служба супроводжується масою стрес-факторів, а звільнення у запас може стати ще одним потужним триггером.

У даний час в нашій країні починає складатися система соціально-психологічної підтримки та адаптації кадрових військовослужбовців ДПСУ, звільнених у запас або відставку, та членів їх сімей, яка повинна включати первинну, кваліфіковану та спеціалізовану допомогу. При цьому первинна допомога має надаватися у військових підрозділах прикордонної служби психологом частини, працівниками соціального захисту, командиром, органами виховної роботи з метою формування у військовослужбовців ДПСУ позитивних установ щодо майбутніх змін (6-18 місяців до звільнення); кваліфікована допомога надається у центрах адаптації або соціально-психологічної підготовки та включає всі елементи соціально-психологічної реабілітації (від 1,5 до 3 років після звільнення) (Колесніченко, 2018, с. 242).

Спеціалізована допомога призначена для тих військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей, у яких виявлено відхилення в психічній діяльності і які потребують умов спеціального лікування в медичних установах: сина, батька, чоловіка.

Важливу роль у підвищенні ефективності психологічної реабілітації відіграє підготовка фахівців реабілітаційної служби, вміння застосовувати методології та технології психологічної та інших видів допомоги.

У цьому плані розглядаються специфічні показники ефективності роботи акмеолога, як психологічні, так і не психологічні, зазначається специфіка творчості в цій роботі, визначаються особливі якості, необхідні фахівцю-акмеологу, такі як потреба в новій ідеї, здатність помічати альтернативи, звертати увагу на незвичайне, вміння створювати нові комбінації із відомих поєднань тощо.

Особлива увага звертається на високий рівень професіоналізму акмеолога, пов'язаного з теоретичним (рефлексивним) типом мислення. Виділяються етапи становлення акмеолога (аналітико-пошуковий,

інтегративний, утвердження, майстерність), розглядаються спрямованість особистості акмеолога та рівні його професіоналізму.

Аналіз мотивації спеціаліста-акмеолога показує, що для фахівців високого рівня основними мотивами діяльності є «можливість заявити про себе», «можливість допомагати людям», «можливість виявити творчість».

Почуття задоволеності професією приходить до фахівця-акмеолога в процесі шліфування, вдосконалення професійно важливих якостей, переосмислення їм значущості різних аспектів своєї діяльності, коли зростає розуміння цінності своєї праці зі зростанням її продуктивності.

У сучасній науковій літературі, що стосується психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ даються визначення психологічної реабілітації як системи медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців ДПСУ, які перенесли умови військового стану, захворювання чи травму. Психологічна реабілітація, відповідно, – відновлення порушеної психіки людини. Але система (комплекс) медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу військовослужбовців ДПСУ, які отримали психічну травму, сприятимуть успішній психологічній реабілітації (Лесков, 2021, с. 178).

Посттравматичні стресові реакції є сукупністю психічних явищ людини, обумовлених процесом «переробки» психотравмуючої інформації. Вони можуть мати усвідомлюваний та неусвідомлюваний характер, виявлятися на фізіологічному, емоційному, інтелектуальному та поведінковому рівні. Залежно від ефективності оволодіння ними з впливом психотравмуючої інформації, посттравматичні стресові реакції можуть виявлятися порівняно недовгий період (до декількох років). У разі їх інтенсивного та тривалого прояву можна говорити про посттравматичні стресові розлади.

Знаходження людини тривалий час у стані посттравматичного стресового розладу ми визначаємо як перебування його у посттравматичному стресовому стані (ПТСС). Стресова дія, яка виражається входженням інформації через будь-які органи почуттів, що відкладаються в підсвідомість (у тому числі і травми), – це стресова акція. Іноді сама людина може бути джерелом стресу. Як з'ясувалося,

одним із проявів посттравматичних стресових станів є думки про самогубство (що особливо актуально серед військових), які в деяких випадках закінчуються їх реальним здійсненням.

Наприклад, при оголошенні про втрати серед Збройних Сил України у деяких військових виявляються ознаки стресу (акція), за якою слідує реакція, що закінчується або психічною травмою, або крайнім заходом – суїцидом.

Такого роду дослідження дозволяють нам визначити типологію військовослужбовців ДПСУ, які побували у стресі, за ступенем тяжкості отриманої психологічної травми: легко психологічно травмовані; які отримали психологічну травму середньої тяжкості; психологічно тяжко травмовані. Ця типологія дозволяє оптимально визначити реабілітаційні цілі та підбирати адекватні реабілітаційні, психокорекційні технології (Гічун, 2019, с. 186).

На основі проведених досліджень можна запропонувати концепцію, компонентами якої є психодіагностика в моніторинговому режимі, психотерапевтичні, профілактичні антистресові заходи, та може стати основою обов'язкової профілактичної психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, які звільняються в запас після участі у воєнних діях. Вона значно знижує ризик відкладеного стресу або рецидиву стресових станів практично у кожного військовослужбовця ДПСУ.

Для цих же цілей на основі досліджень характеру та ступеня психологічного травмування запропоновано до застосування модель комплексної психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ у посттравматичних стресових станах. Дана модель задля досягнення максимальної ефективності психолого-акмеологічної реабілітації повинна включати такі напрями психологічної роботи: глибинну психодіагностику, організацію спеціального мікросередовища спілкування військовослужбовців ДПСУ у спеціальних реабілітаційних центрах; проведення психокорекційної роботи з військовослужбовцями ДПСУ; організацію соціально-психологічної роботи з їхніми сім'ями; екзистенційну терапію військовослужбовців ДПСУ, що передбачає корекцію їх життєвих орієнтацій; формування позитивного образу військовослужбовців у громадській думці; професійну реабілітацію – створення профорієнтаційних, навчальних та консультаційних центрів для військовослужбовців, які звільняються у запас (Букаєв, 2018, с. 338).

У ході наукових досліджень виявлено, що ефективність психолого-акмеологічної реабілітації має розглядатися лише у соціальному аспекті. Тому що ніякі витрати підірваної економіки неспроможні поповнити відновлене психологічне здоров'я військовослужбовця ДПСУ, повернення його у лад і повернення йому бажання жити й працювати, досягаючи висот у своїй професійній майстерності.

Виходячи з вищесказаного, є можливим виробити деякі рекомендації щодо підвищення ефективності психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, які можна розбити на кілька блоків:

- ✓ заходи щодо зниження стресоутворюючих факторів військової служби, що призводять до стресу;
- ✓ забезпечення пріоритетності фінансування у державному бюджеті військової галузі;
- ✓ професіоналізація військової служби та запровадження альтернативної цивільної служби;
- ✓ розвиток законодавства та формування реального механізму захисту прав військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей.

При цьому необхідно враховувати особливості правового регулювання соціального захисту військовослужбовців іноземних держав, такі як: регулювання статусу військовослужбовця не тільки як громадянина, але і як особливого суб'єкта суспільних відносин. В основу такого регулювання покладено принцип компенсації за конкретні тяготи та позбавлення військової служби:

- ✓ правове регулювання соціального захисту військовослужбовця здійснюється на законодавчому рівні та є систематизованим, наявність в органах державного управління спеціальних структур, до компетенції яких віднесено вирішення відповідних проблем соціального захисту;
- ✓ паралельний контроль за діяльністю Збройних Сил України як основа широкої та розвиненої системи цивільного контролю;
- ✓ поліпшення інформаційного забезпечення військової служби, системності правової підготовки та правового інформування військовослужбовців ДПСУ;
- ✓ підвищення персональної відповідальності посадових осіб за правопорушення у сфері соціального та правового захисту військовослужбовців ДПСУ.

Поліпшення соціальної роботи органів військового управління, основними напрямками якої є:

- ✓ вивчення стану та прогнозування розвитку соціальних процесів у військових частинах та військових колективах ДПСУ;

- ✓ підготовка, прийняття та реалізація управлінських рішень щодо соціального захисту військовослужбовців ДПСУ;

- ✓ правове навчання військовослужбовців у сфері їхнього соціально-правового захисту;

- ✓ законне реагування на звернення з соціальних питань військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей;

- ✓ взаємодія органів військового управління з органами військової прокуратури та судами у сфері захисту соціальних прав військовослужбовців ДПСУ, нормативне регулювання діяльності юридичної служби органів військового управління з органами військового управління у сфері соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей;

- ✓ взаємодія органів військового управління з органами представницької та виконавчої влади;

Система передбачає наявність жорсткого реагування органів прокуратури з таких питань:

- ✓ попередження та припинення правопорушень у нормотворчій діяльності на основі взаємодії з юридичною службою органів військового управління;

- ✓ встановлення реальної відповідальності посадових осіб за невиконання законних вимог прокурора, виражених у протестах та поданнях, притягнення до відповідальності осіб, які порушили закон;

- ✓ систематичний аналіз стану та результативності наглядової практики у соціальній сфері правовідносин;

- ✓ виявлення прогалин та протиріч норм чинного законодавства та участь у правотворчій діяльності;

- ✓ науково-методичне забезпечення наглядової практики органів прокуратури;

- ✓ контроль за використанням позабюджетних коштів (продаж військового майна, економічна діяльність органів військового управління, міжнародних програм гуманітарного співробітництва тощо) (Цимбалюк, 2021, с. 186-188).

Вагомим чинником виступає неухильне виконання програми вирішення житлового питання. Кожен кадровий військовослужбовець

повинен знати, коли він отримає квартиру і повинен бути впевнений у тому, що це терміни мають бути безумовно дотримані.

Не менш важливу роль відіграє підвищення грошового утримання військовослужбовців ДПСУ до рівня, що дозволяє довести середню забезпеченість сім'ї військовослужбовців хоча б вище за прожитковий рівень.

Відкритим залишається питання вирішення проблеми пенсійного забезпечення осіб, звільнених з військової служби, що включає:

- ✓ законодавче вдосконалення порядку призначення та виплати пенсій особам, звільненим з військової служби;

- ✓ включення до розміру грошового забезпечення для обчислення пенсій сум, одержуваних військовослужбовцем ДПСУ як додаткових виплат і надбавок (за секретність, напруженість служби, морські тощо);

- ✓ регулярний та адекватний перерахунок пенсій зі збільшенням грошового забезпечення особам, які перебувають на військовій службі, на відповідних посадах.

Підвищення престижу військової служби, у тому числі шляхом висвітлення засобами масової інформації не лише негативних, а й позитивних її моментів є надзвичайно актуальним на сьогодні.

У демократичному суспільстві індикатори соціальної напруженості фіксуються не лише системами управління, а й серед засобів масової інформації (ЗМІ) та відображаються у їхній практичній діяльності. У силу їхньої свободи та різноманітної політичної орієнтації це відображення не завжди буває об'єктивним і має конструктивну спрямованість. Фахівцями неодноразово фіксувалися маніпулятивні впливи ЗМІ, спрямовані на загострення соціальної напруги, що показує лише негативні сторони військової служби. Часто справа тут навіть не в певному намірі ЗМІ, а в рівні їхнього професіоналізму, нездатності їх взаємодії з реакцією у відповідь аудиторії. Виходить, що ЗМІ не відбивають реальність, а є «кривим дзеркалом». У цьому випадку ЗМІ виконують по суті підбурювальні функції. Ця оцінка не відноситься, очевидно, до діяльності всіх регіональних ЗМІ. Для компенсації можливого негативного впливу «четвертої влади» необхідно налагоджувати взаємодію з регіональними засобами масової інформації, тому що вони не тільки незалежні, але й мають механізм маніпулювання суспільною свідомістю. Через це суспільство вже виробило відповідне ставлення до ЗМІ – селективну довіру. Від

цього чинника вже нікуди не подітися і тому нині у державного управління постала проблема формування нової для нашої держави журналістики, до якої можна відчувати довіру. Органам влади зараз необхідно створювати свій образ у ЗМІ, свій механізм подачі інформації, що враховує особливості сприйняття людиною друкованого або усного тексту, а так само ефірних образів інформації. Цю роботу не можна пустити на самоплив, її необхідно спрямовувати, у тому числі шляхом вимоги спростування, аж до звернення до суду.

Важливим напрямом діяльності виступає поліпшення роботи органів соціального захисту військового відомства ДПСУ:

- ✓ організація роботи з кожним військовослужбовцем ДПСУ, який готується залишити службу. За рік до звільнення у запас співробітники відповідних підрозділів разом із офіцером мають визначити, яку цивільну спеціальність, яку він вибере, де його перепідготувати та як працевлаштувати;

- ✓ кожен учасник бойових дій, незалежно від звання, і кожен кадровий військовий, незалежно від участі у бойових діях, повинен пройти відповідну зустріч із психологами щодо визначення глибини психологічних посттравматичних реакцій;

- ✓ залежно від результатів співбесіди психолог робить попередній висновок про необхідність психологічної реабілітації. У необхідних випадках військовослужбовцю надається путівка до санаторію. Запис інтерв'ю надсилається до Тимчасових центрів комплектації (ТЦК) за новим місцем проживання разом із особовою справою;

- ✓ кожен військовослужбовець, який стає на облік у Тимчасовому центрі комплектації, повинен пройти повторну співбесіду з психологом та за необхідності психолого-акмеологічну реабілітацію. Для цього у штаті районних ТЦК слід передбачити посаду дипломованого психолога-акмеолога, який використовує дані психолога частини та також видасть рекомендації для цього військовослужбовця звільненого у запас. Через 3-6 місяців, коли військовослужбовець приходить, наприклад, за оформленням санаторно-курортної допомоги, йому знову пропонується розмова з психологом-акмеологом. Зрозуміло, що тут потрібна максимальна тактовність та обстановка довірливості;

- ✓ при прийнятті на облік працівники ТЦК інформують військовослужбовця про те, хто з його колег (у частині, роді військ,

флоту тощо) проживає в даному районі, які існують клуби або групи ветеранів, де вони розташовуються і до кого можна звернутися;

✓ працівники служби соціального захисту повинні регулярно відвідувати збори таких клубів та груп, а ще краще входити до їх складу;

✓ керівники клубів та груп повинні входити до складу органів соціального захисту хоча б на правах позаштатних працівників;

✓ координація роботи цивільних та військових органів соціального захисту, реабілітаційних центрів, центрів зайнятості тощо (Осьодло, 2020).

Не менш важливим напрямком виступає поліпшення системи психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ. Поліпшення системи психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ включає:

✓ розширення мережі реабілітаційних центрів, які мають функціонувати у кожному регіоні, як і філії – у кожному місті і районному центрі;

✓ науково-методичне забезпечення цих центрів, організацію обміну досвідом, проведення регулярних загальнодержавних конференцій із проблем соціального захисту;

✓ створення факультетів психології та акмеології при закладах вищої освіти віськового профілю, військових академіях та інститутах для підготовки військових психологів-акмеологів частин та ТЦК;

✓ підвищення якості підготовки психологів та акмеологів, які працюють у реабілітаційних центрах, їх регулярна професійна перепідготовка та підвищення кваліфікації (Гайда, 2018, с. 14).

Професіоналізм психолога та акмеолога постає як феномен, зумовлений діями загальних, особливих та поодиноких закономірностей прояву творчої діяльності суб'єкта психолого-акмеологічного впливу у конкретній сфері праці.

Професійний та компетентний психолог-акмеолог, який володіє єдиним комплексом знань, навичок, умінь, психологічних особливостей якостей, професійних позицій та акмеологічних інваріантів відкриває канали для проникнення в глибинну природу окремо взятої людини, усіляких зв'язків та стосунків людей. На цій основі забезпечується використання ефективних засобів впливу на морфологічному, психічному, соціально-психічному, соціальному рівнях.

Значна частина наведених вище рекомендацій вимагають серйозного фінансового забезпечення і повною мірою можуть бути

виконані після оздоровлення економіки країни, проте багато рекомендацій можуть бути реалізовані вже зараз за достатньої наполегливості та доброї волі тих, хто за покликом серця займаються психологічною та акмеологічною реабілітацією військовослужбовців ДПСУ у посттравматичних стресових станах.

Соціально-психологічний аналіз процесів і явищ суспільного життя, функціонування соціальних інститутів та організацій, соціальних спільнот та окремих суб'єктів соціальної діяльності повинен закономірно поєднуватися з виробленням конкретних управлінських рекомендацій з тих чи інших аспектів оптимізації соціальних феноменів, що вивчаються.

Тим більше це стосується питань соціального захисту військовослужбовців ДПСУ, діяльність яких протікає в особливих екстремальних умовах і пов'язана з ризиком для життя. Крім того, як це було показано вище, соціальний захист об'єктивно затребуваний сучасною військово-соціальною практикою для оптимізації функціонування інституту військової служби, військової організації, особливо в умовах військової агресії (Кім, 2020, с. 96-100).

При цьому вироблення основних напрямів підвищення рівня соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ має спиратися на наявні напрацювання у різних галузях знання та соціальної практики. Для підвищення якості та ефективності соціального управління необхідно підвищити обґрунтованість вибору тих чи інших шляхів (у тому числі альтернативних) задля досягнення оптимального стану системи соціального захисту та прийняттого рівня соціальної захищеності. Пошук подібних шляхів – це найважчий у всіх відносинах етап здійснення соціального управління, який характеризується професійною складністю та соціальною багатозначністю проблемної ситуації, суперечливістю включених до неї інтересів, її багатопрофільністю та багатоваріантністю, неможливістю чи неефективністю застосування традиційних шляхів вирішення проблеми.

Якщо виходити з предметно-об'єктивного поля соціального захисту, сюди додаються необхідність поєднання спеціальних соціологічних знань з різноманітними і досить серйозними категоріями права, економіки, соціальної психології, психології та управління. У соціальному плані необхідне широке громадське охоплення проблеми, виявлення та узгодження загальносоціальних, інституційно-організаційних, групових і навіть особистісних інтересів,

що фокусуються навколо проблем створення необхідного соціального захисту військовослужбовців ДПСУ.

Не менш важливо також чітко визначити базові елементи, що підлягають особливому військово-соціальному управлінському впливу у цій галузі. Можна погодитись з думкою, що управління сферою соціального захисту, як та інших сфер діяльності передбачає:

- ✓ аналіз структури та особливостей життя військовослужбовців ДПСУ, його тенденцій та перспектив, а також стану діяльності всіх управлінських структур;

- ✓ прогнозування змін у житті військовослужбовців ДПСУ;

- ✓ визначення першочергових проблем та формування цілей та завдань діяльності;

- ✓ вибір з альтернативних варіантів оптимальних засобів та способів вирішення проблем;

- ✓ приведення в дію всієї системи життєдіяльності військовослужбовців ДПСУ та управління нею, контроль за змінами, коригування зусиль, що вживаються (Колесніков, 2021, с. 60-62).

Теоретико-методологічний аналіз проблем соціального захисту та соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ дозволив виявити деякі закономірності їх розвитку та забезпечення оптимальності у сучасних умовах.

По-перше, – це об'єктивність запиту інституту соціального захисту військовослужбовців ДПСУ певному рівні розвитку суспільства, певному етапі військового упорядкування. Наявність демократичних основ соціально-політичного життя, розширення комплексу особистих свобод і прав громадян у поєднанні зі зміною статусно-рольової взаємодії офіцера та військової організації у нормативно-правовому середовищі військової служби створює об'єктивні передумови для підвищення їх соціальної мобільності та збільшення можливостей у разі несприятливих умов професійної діяльності, переходу до інших сфер суспільного виробництва.

Регулятивні механізми політичних органів, що формували моральні стимули служби, як основних стосовно матеріальних, система виділення на потреби військ достатніх ресурсів на сьогодні зруйновані. На зміну їм разом із зміною суспільних умов має прийти особлива форма соціально-політичної практики – соціальний захист військовослужбовців ДПСУ.

Не менш важливу методологічну та практичну роль у визначенні шляхів підвищення соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ, які стали учасниками бойових дій може зіграти зміст низки урядових документів, прийнятих останніми роками. Так, у нормативно-правових документах Міністерства оборони України розкриваються основні напрямки роботи в галузі соціального захисту громадян, звільнених у запас:

- ✓ підготовка проектів нормативних правових актів, регіональних та інших програм соціальної підтримки ветеранів війни та військової служби, учасників бойових дій та ветеранів підрозділів особливого ризику (ДПСУ);

- ✓ координація взаємодій органів законодавчої та виконавчої влади, об'єднань, а також інших організацій при розробці та реалізації міжрегіональних програм та заходів щодо соціальної адаптації громадян, звільнених з військової служби;

- ✓ забезпечення організації соціальної підтримки членів сімей військових, які загинули під час проходження військової служби за призовом;

- ✓ координація створення та вдосконалення соціальної реабілітації інвалідів військової служби;

- ✓ здійснення інформаційного та методичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади з питань соціального захисту громадян, звільнених з військової служби;

- ✓ участь у розробці та здійсненні заходів щодо увічнення пам'яті загиблих при захисті Вітчизни (Козира, 2017, с. 16-17).

Зокрема, необхідність розробки цієї програми обґрунтовується цілим рядом специфічних особливостей та складнощів як соціального захисту зазначеного контингенту, так і заходами щодо його реалізації, що пов'язано з медико-демографічними та соціально-психологічними особливостями інвалідів військової служби; прогнозованим зростанням чисельності інвалідів військової служби, пов'язаним з використанням складної військової техніки, зростанням тероризму та масштабів його прояву, наявністю локальних конфліктів, в якому зараз перебуває наша держава.

Слід наголосити на тому, що формування системи соціального захисту військовослужбовців ДПСУ обумовлено необхідністю забезпечити доступ реабілітаційних заходів та збільшити їх обсяг.

З основних напрямків реалізації програми видно, що на сьогоднішній день не ведеться централізовано та систематизовано облік інвалідів військової служби, не проводяться наукові дослідження з вивчення медико-демографічних, соціально-психологічних, професійних та соціально-економічних характеристик цього контингенту. Проте, проведені розрізнені дослідження з достатнім ступенем достовірності свідчать про наявність певного рівня їх соціальної дезадаптації та специфічні соціально-психологічні характеристики.

Вивчення соціально-психологічних характеристик цього контингенту військовослужбовців ДПСУ включено до списку пріоритетних наукових досліджень у профільних закладах освіти.

У розвитку системи соціального захисту передбачається створення мережі установ медичної, соціальної, професійної реабілітації та соціального захисту військовослужбовців ДПСУ.

Таким чином, у найзагальнішому плані напрями підвищення рівня соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ та ветеранів військової служби визначено необхідність знайти лише конкретні способи їх здійснення.

Серед основних напрямів удосконалення соціального захисту і реабілітації військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей слід визначити:

- ✓ розроблення довготривалої комплексної програми законодавчого забезпечення соціального захисту військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей;

- ✓ підвищення практичної спрямованості та активності в роботі законодавчих органів, зокрема комітетів, а також створення спеціальних комітетів у справах військовослужбовців ДПСУ та ветеранів у складі органів виконавчої влади;

- ✓ вироблення та реалізацію заходів з оперативного виявлення та реагування на потреби та запити військовослужбовців ДПСУ та членів їх сімей, військових пенсіонерів;

- ✓ посилення контролю за реалізацією прийнятих законів;

- ✓ виділення достатніх матеріальних ресурсів для забезпечення реалізації соціально-економічних пільг, передбачених військовослужбовцям відповідно до законодавства (Лесков, 2021, с. 188).

У роботах численних авторів містяться деякі базисні положення виділення напрямів підвищення соціальної захищеності військовослужбовців ДПСУ.

Системне дослідження всього комплексу проблем, пов'язаних із цією темою, дозволяє нам розробити модель соціально-психологічної реабілітації, основними компонентами якої є: соціально-психологічна дезадаптація особистості військовослужбовця ДПСУ, спричинена дією факторів посттравматичного стресу; комплекс заходів щодо соціально-психологічної реабілітації; соціально-психічна адаптація військовослужбовця ДПСУ у суспільстві, ефективне здійснення якої можливе у процесі реалізації реабілітаційних заходів.

Проведені нами дослідження дозволяють зробити висновок про те, що військовослужбовці ДПСУ, учасники бойових дій відчувають стійку ситуативну соціально-психологічну дезадаптованість, яка, як відомо, має місце тоді, коли особистість не знаходить шляхів та засобів адаптації у певних соціальних ситуаціях, хоч і робить такі спроби. У нашому дослідженні виокремлюються дві основні причини цього явища. По-перше, наявність у військовослужбовців ДПСУ комплексу посттравматичних стресових розладів, що виражаються у внутрішньо-особистісному рольовому конфлікті, нечіткості Я-концепції, низці емоційних порушень тощо, категорії військовослужбовців ДПСУ у громадській думці, їх невизначеному соціальному статусі і, як наслідок цього, вкрай низьким рівнем їх соціальної захищеності.

Соціально-психологічна дезадаптованість цих людей, яка зрештою є результатом відсутності чи неефективної соціальної політики, що проводиться державою стосовно військовослужбовців ДПСУ, учасників бойових дій, має негативні соціальні наслідки: високий відсоток суїцидів, наркоманій серед ветеранів, виникнення з-поміж них злочинних груп тощо.

Логічна необхідність застосування соціально-психологічної реабілітації виводиться нами на основі положення про те, що відновлення адаптивних функцій особистості відбувається в результаті здійснення комплексу реабілітаційних заходів, тобто досягнення оптимального рівня соціально-психічної адаптації військовослужбовців ДПСУ, учасників бойових дій є кінцевим результатом соціально-психологічної реабілітації.

Відсутність широкомасштабних досліджень цієї проблеми у вітчизняній соціальній психології змусила нас звернутися до закордонного досвіду, що охоплює систему соціально-психологічної реабілітації ветеранів війни у В'єтнамі (США). Основні напрями роботи

з ветеранами за кордоном включають проведення національних соціологічних опитувань населення, самих ветеранів; психологічну корекцію ветеранів та членів їх сімей; створення сприятливої громадської думки тощо. Організаційною основою здійснення комплексу соціально-психологічної реабілітації є відповідна державна соціальна політика у цій сфері, створення мережі спеціальних центрів, на базі яких здійснюється вся робота.

Результатом цієї роботи стала, як вважають американські фахівці, зміна ставлення населення до ветеранів війни у В'єтнамі з негативного на позитивне, зменшення кількості дезадаптованих ветеранів, появи в національній самосвідомості нового символу, пов'язаного із симпатіями до ветеранів.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду управління реабілітаційною роботою, а також власні дослідження, дозволяють нам позначити основні напрямки соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців ДПСУ, учасників бойових дій: організація спеціального мікросередовища спілкування для ветеранів – клуби, громадські організації, спеціальні центри; проведення психокорекційної роботи із ветеранами; організація соціально-психологічної роботи із сім'ями ветеранів; формування позитивного іміджу ветерана бойових дій у громадській думці; професійна реабілітація – створення профорієнтаційних, навчальних консультаційних центрів для ветеранів.

Розуміючи, що реалізація всіх цих напрямів реабілітаційної роботи з ветеранами неможлива без відповідної соціальної політики держави, дослідження показує незадоволеність військовослужбовців ДПСУ рівнем своєї соціальної захищеності, що пов'язано, на нашу думку, з неефективністю системи роботи з ветеранами бойових дій, що існує сьогодні на теренах нашої держави. Принцип створення численних громадських організацій, які займаються проблемами ветеранів, не виправдав себе, оскільки основна допомога, яка має надаватися ветеранам у вигляді пільг, важко здійснити. Фінансове забезпечення пільг не гарантується ні державою, ні тим більше самими цими організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

Букаєв, Вадим (2018). *Комплексна психофізична реабілітація військовослужбовців: монографія*. Одеса, сс. 335-344. (Bukaev, Vadim (2018). *Complex psychophysical rehabilitation of military personnel: monograph*. Odesa, pp. 335-344.).

- Гайда, Іван (2018). *Медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців на регіональному рівні (автореф. дис. ... канд. мед. наук)*. Ужгород. (Hayda, Ivan (2018). *Medical and social justification of improving the system of medical rehabilitation of military personnel at the regional level (autoref. thesis ... candidate of med. sciences)*. Uzhhorod).
- Гічун, В. (2019). *Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту: монографія*. Дніпро: Акцент ПП. (Gichun, V. (2019). *Stress-related health disorders in the conditions of armed conflict: a monograph*. Dnipro: Accent PP.).
- Кім, А (2020). *Охорона психічного здоров'я в умовах війни*. Київ: Наш Формат. (Kim, A (2020). *Protection of mental health in conditions of war*. Kyiv: Our Format.).
- Козира, Петро (2017). *Дезадаптивні стани та їх корекція у співробітників МВС України - учасників бойових дій (автореф. дис. ... канд. психол. наук)*. Харків. (Kozyra, Petro (2017). *Maladaptive states and their correction in employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine - participants in hostilities: autoref. thesis ... candidate psychol. Science, Kharkiv*).
- Колесніченко, Олександр (2018). *Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців: монографія*. Харків: Бровін О. В. (Kolesnichenko, Oleksandr (2018). *Principles of combat psychological traumatization of servicemen: monograph*. Kharkiv: O.V. Brovin).
- Колесніченко, Олександр (2021). *Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах: монографія*, Харків: НА НГУ. (Kolesnichenko, Oleksandr (2021). *Psychological rehabilitation of military personnel after the performance of service and combat tasks in combat conditions: monograph*, Kharkiv: NA NGU).
- Лесков, Валерій (2021). *Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів (дис... канд. психол. наук)*. Хмельницький. (Leskov, Valery (2021). *Socio-psychological rehabilitation of servicemen from the areas of military conflicts (dis... candidate. psychol. sciences)*. Khmelnytskyi.).
- Михайлов, Б. (2019) *Війна в Україні: патоморфоз психічних і поведінкових розладів*. Дніпро: Свідлер А. Л. (Mykhaylov, B. (2019) *War in Ukraine: pathomorphosis of mental and behavioral disorders*. Dnipro: Svidler A.L.).
- Осьодло, Василь (2020). *Військово-психологічний практикум офіцера*. Київ: Вид. НУОУ ім. Івана Черняхівського. (Osodlo, Vasyl (2020). *Officer's military psychological workshop*. Kyiv: Ed. NUOU named after Ivan Chernyakhovskiy).
- Цимбалюк, В. (2021). *Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика: монографія*. Київ: Медицина. (Tymbalyuk, V. (2021). *Mental health care and medico-psychological rehabilitation of military personnel in conditions of hybrid warfare: theory and practice: monograph*. Kyiv: Medicine).
- Шевченко, Росіна (2019). *Система соціально-психологічного супроводу військовослужбовців в умовах трансформаційних змін соціуму (автореф. дис. ... д-ра психол. наук)*. Северодонецьк. (Shevchenko, Rosina (2019). *The system of social and psychological support of military personnel in the conditions of transformational changes in society (autoref. thesis ... Dr. Psychol. Sciences)*. Severodonetsk).

SUMMARY

Dieniezhnikov Serhii, Usmanov Malik, Melnykov Andrii Technologies of management of rehabilitation injured military officers of the SBSU after the end of military actions

The article is devoted to consideration of the content of modern technologies for the management of rehabilitation of injured servicemen of the SBSU who took part in skirmishes. This problem is gaining great importance and requires attention and a special attitude to it from professionals, on whom the success of both the activity itself and further rehabilitation will depend. Attention is paid to the study of aspects of psychological and acmeological rehabilitation, as well as those sides of the issue that require additional study and specification. The question of changing the self-concept of SBSU servicemen who took part in military operations was considered. As a result of consideration of various aspects of psychological rehabilitation of military personnel of the State Security Service, a conclusion was made about the importance of this type of rehabilitation in terms of restoring personal resources and the individual's inclusion in social relations.

Thus, the content of the psychological component of the rehabilitation of military personnel who took part in military clashes has not been fully studied, although sufficient attention has been paid to the consideration of its aspects. The psychological consequences of participation in hostilities are diverse in content, form and dynamics of manifestation. Being fixed in the personal structures and behavior of individuals, they determine their behavior. Psychological rehabilitation is an important stage in the recovery of military personnel upon return to a peaceful environment; it helps military personnel in recognizing and comprehending the events that caused their current mental state, in accepting peaceful life and adapting to it, and also contributes to changing the vector of self-concept types from disorganized to "Creative."

Key-words: rehabilitation, management, military serviceman, State Border Service of Ukraine, acmeology, psychological support, social protection of veterans.

УДК 378:7.035: 373.5.02

Юрій Козловський

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID ID 0000-0003-1006-0130

DOI 10.24139/2312-5993/2024.01-02/042-052

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ І ВМІНЬ УЧНІВ З ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН НА ОСНОВІ ПРИНЦИПІВ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Стаття містить результати дослідження щодо підготовки вчителя природничих дисциплін до використання системи контролю знань і вмінь учнів. Обґрунтовано теоретичні засади диференціації в навчальному процесі. Для підготовки вчителя природничих дисциплін до контролю знань і вмінь учнів в умовах диференціації та індивідуалізації навчання розроблено схему поетапної диференціації учнів за змістом навчального матеріалу природничих дисциплін (поділ учнів за критерієм інтересів, здібностей та схильностей до природничих наук; індивідуалізація навчання для кожної з виокремлених груп учнів). Система диференційованого ковшного контролю ґрунтується на результатах послідовного опанування у сформованих підгрупах учнів за завданнями (графічне, кількісне, програмоване, довідкове, експериментальне тощо). Такий